

Пасивність людини в психоаналізі З.Фрейда

Розглядається феномен людської бездіяльності в психоаналізі З.Фрейда. Особливу увагу приділено основним чинникам та екзистенційним аспектам людської пасивності.

Ключові слова: людина, активність, пасивність, страх, лібідо, потяг до смерті.

Людська діяльність поставала в якості предмету дослідження досить часто, проте феномен бездіяльності людини виявився на периферії філософської думки, хоча остання постає одним із найважливіших чинників суспільного розвитку та існування людини. Психоаналітичні концепції змальовували людину як поєднання свідомих і неусвідомлюваних сил, що зумовлюють її існування; ці сили й чинники викликають потребу дослідження в контексті співвідношення активних і пасивних форм людського існування.

Вітчизняні дослідники психоаналітичної філософії (В.Губін, П.Гуревич, А.Зотов, В.Лейбін, Е.Соколов та інші) часто випускали феномен людської пасивності із поля зору. В західній філософії спостерігається схожа ситуація [8, с.736–748; 9, с.331–333], а наявні дослідження активності й пасивності часто розглядають дану проблему в контексті гендерних питань [7, с.244, 245].

Слід відзначити дослідження Г.Арендт, М.Гайдеггера, В.Джеймса, Л.Свендсена, Е.Фрома, П.Шульца, де було започатковано осмислення людської бездіяльності. Серед сучасних вітчизняних дослідників, що звертаються до осмислення феномену людської пасивності, варто згадати роботи А.І. Бойка, Г.В. Воронової, А.П. Мальцевої, С.А. Нікольського.

Метою даної статті постає дослідження феномену людської бездіяльності на предметі психоаналітичного вчення З.Фрейда, що передбачає виконання наступних завдань: виокремлення тих форм людської пасивності, що опинилися в центрі уваги психоаналізу; аналіз основних чинників людської бездіяльності; визначення сутності феномену бездіяльності та акцентування його екзистенційних рис.

Відомо, що в якості рушійного чинника людської активності З.Фрейдом було визначено сексуальне начало – лібідо. Центральне положення концепту лібідо в поясненні чинників активності й пасивності людини в перших версіях фрейдівського вчення можна побачити, зокрема, при поясненні страху. Страх, при достатній силі, паралізує людське діяння, а при його тривалій дії знижується загальна здатність індивіда до діяльності. З.Фрейд говорить про даний вид страху (перманентну боязливість) як про «страх очікування», що є різновидом неврозу і супроводжується песимістичними настроями, пасивністю та бездіяльністю. Страх, як постійне очікування небезпеки, по суті, є аморфним почуттям, що, не має чіткого об'єкта, а тому й виражається в постійній безпідставній тривожності [2, с.250–254].

В свою чергу, страх очікування знаходиться у тісному зв'язку із процесами лібідозного плану і засновник психоаналізу зазначав, що «...страх пов'язаний із сексуальним обмеженням» [2, с.267]. Так, наприклад, сексуальна стриманість індивіда пов'язана саме із відчуттям страху, тоді як безстрашність та відвага завжди супроводжуються свободою дій для задоволення сексуальності. Таким чином, З.Фрейд діалектично поєднував та протиставляв лібідо і страх, бо страх тлумачиться як пов'язаний із пригніченням лібідо.

До того ж, страх пов'язується із витісненням, тобто втечею Я від негативних переживань. Згадана вище постійна тривожність розуміється З.Фрейдом як зв'язана із певним сильним переживанням, що відтворюється в стані страху. Найбільш травматичним для індивіда переживанням Фрейд вважав акт народження людини. Сам факт появи й існування людини в світі постає для неї приводом для страху й тривожності, оскільки світ уявляється як джерело загрози й небезпеки. Відповідно, прагнення спокою

і пасивність можна розуміти як такі, що своєю метою мають саме уникнення загрози з боку світу через уникнення самого існування в світі [4, с. 161, 162].

Пам'ять про акт народження та перший контакт із світом сутнісно постають як діалектика бажання й страху. Дитина часто страшилась через те, що не може знайти в оточуючому й чужому світі головний об'єкт своєї любові – власну матір. Оскільки світ не тотожний матері, він сприймається дитиною як такий, що не може виступати об'єктом любові. Таким чином, в даному випадку відбувається витіснення лібідозного потягу до іншого, через що інші люди та світ загалом постають як об'єкти страху. З іншого боку, втрата любові батьків також залишає нарцисичний рубець і сприймається дитиною як радикальна несадача, призводячи до виникнення в неї почуття неповноцінності. Почуття неповноцінності й безсилля веде індивіда до пасивності і закріплюється його постійними скаргами на власну нездатність досягти бажаного [5, с. 25, 26].

Таким чином, по суті, втеча Я (свідомості) від власного бажання, заперечення власних прагнень та механізм витіснення ґрунтуються на страхові. В даному випадку, очевидно, йдеться про самовідчуження людської особистості, що особливо виразно можна побачити у випадках радикального самозвинувачення невротиків. Меланхолія, як яскравий випадок самозвинувачення та песимізму, також розуміється З. Фрейдом як порушення в розподілі лібідо: «Меланхолія в психическом отношении отличается глубокой страдальческой удрученностью, исчезновением интереса к внешнему миру, потерей способности любить, задержкой всякой деятельности и ухудшением самочувствия, выражающихся в упреках и оскорблениях по собственному адресу и нарастающем до бреда ожидании наказания» (курсив мій – Д.Ю.) [3, с. 154].

Таким чином, З. Фрейд стверджував консервативну, регресивну природу людського Я, що простежується, зокрема, і в страхові людини «збідніти», що особливо притаманний меланхолікам [3, с. 167]; даний страх пов'язаний саме із острахом лишитись без чогось, віддати щось і ототожнюється із жадібністю. Жадібність є прагненням зберегти те, що вже маєш і задовольнитись ним, а отже постає як страх нового і прив'язаність до вже надбаного. Прагнення до нового постає як розвиток та діяльність, тоді як прагнення до володіння втілює консервативність Я та його страх перед всім новим і невідомим, ведучи до пасивності.

В якості чинників апатії й пасивності, постають стосунки відчуження – неможливість отримання бажаного об'єкта чи відчуття породжує ненависть щодо нього та витіснення бажання, репресію та уникнення діяльності. Подібне відчуження щодо об'єктів світу, зрештою, обертається на самовідчуження, бо, оскільки об'єкти знаходяться поза владою невротика, останній починає докоряти себе самого, вдаючись до витіснення болісних переживань.

Отже, проблема суб'єктивності виявляється пов'язаною із феноменом людської бездіяльності, оскільки саме людське Я може бути одним із її чинників. В якості сталої, консервативної структури Я є перешкодою для діяльності, оскільки протистоять як мінливому світу так і динамічним силам самої людини. Чим більше Я відірване від реальності, від світу і його динаміки, тим більшою мірою проявляється пасивність та деструктивність суб'єкта. Така діалектика простежується саме через протистояння Я і лібідо у З. Фрейда й Ж. Лакана.

Справді, на пізніх етапах своєї творчості З. Фрейд дійшов висновку про незадовільність такої концепції людської психіки, що ґрунтується лише на лібідозних потягах, оскільки такий підхід не дозволяв вичерпно пояснити природу й сутність згаданого вище самовідчуження людини. З. Фрейд зазначав, що саме страх виявляється причиною репресії (а не обмеження лібідо, як це було раніше), – тобто пригнічення індивідом власної активності відбувається саме через почуття страху, оскільки страх попереджає Я про небезпеку і змушує до припинення діяльності [6, с. 59]. Останнє положення є важливим, оскільки бере проблему страху та бездіяльності в контексті активності самого Я, полишаючи непевні психологічні інтерпретації і дозволяє розглядати людську пасивність саме в контексті суб'єктивності.

Крім того, прагнучи пояснити пасивні та деструктивні нахили особистості, З. Фрейд висунув твердження щодо існування в людині двох протилежних несвідомих прагнень – потягу до життя і потягу до смерті [5, с. 70]. Якщо еротичне начало виступає в якості стверджуючого, позитивного чинника людської діяльності, то прагнення смерті ґрун-

тується саме на неприйнятті реального світу та намаганні індивіда уникнути власного буття в світі – через деструктивність (намагання зруйнувати світ) або ж пасивність (через знищення самого себе). Такі протилежні версії прагнення смерті об'єднуються спільною відмовою конструктивно перетворювати реальність чи самого себе.

Прагнення смерті виявляється тісно пов'язаним із бажанням, прагненням (як і лібідо), підтвердженням чому є те, що «принцип задоволення» у Фрейда протистить «принципу реальності», оскільки керуючись першим людина часто ризикує власним життям і тим самим слідує прагненню смерті [5, с.11]. Подібна діалектика добре простежується на прикладі прагнення людини до сну, що містить в собі подвійну функцію реалізації бажання уві сні (ствердження лібідо) та прагнення залишитись сплячим (прагнення смерті).

Останнє положення узгоджується із тезою З.Фрейда про те, що все існування індивіда спрямоване на його повернення до первинного пасивного і приємного стану, а різниця полягає лише в шляхах досягнення цієї мети – через прямий перехід до небуття через смерть або ж обхідний (культурний) шлях через еротичне чи сублімацію. Прагнення до самозбереження і самоствердження слугують прагненню смерті і, по суті, мають лише забезпечити індивіду його власний шлях до смерті, що іманентний йому самому. З.Фрейд навіть відкидав існування в людині прагнення до вдосконалення, що тлумачиться ним лише як прагнення задовольнити витіснені бажання обхідними шляхами, оскільки пряма можливість їх реалізації стикається із перешкодами, що призвели до попереднього витіснення бажання [5, с.51].

Справді, бажання постає в якості прагнення нав'язливого повторення колишнього переживання, а тому має сутнісно регресивну природу. Мова може йти навіть про неприємні переживання, бо особливо цінним для невротика представляється не сутність переживання, а сам факт оволодіння ним. Тому, людський потяг розуміється саме як регресія, тобто прагнення повернутися в попередній стан, хоча сам Фрейд не відкидав наявність таких потягів, що мають прогресивний, розвиваючий характер.

Прагнення смерті пов'язано із стремлінням до спокою, до зменшення напруги, тоді як прагнення життя постає як стремління підтримання й відтворення органічного життя (Ерос). Дуалізм Я – сексуальність розуміється Фрейдом тепер як дуалізм прагнення до смерті та прагнення життя; іншими словами, прагнення задоволення ґрунтується на несвідомих імпульсах лібідо, тоді як прагнення смерті, хоч воно й не усвідомлюється, проте своїм корінням має все ж саме Я, що прагне уникнути загрозливого та жахаючого буття в світі. Проте, навіть принцип задоволення стоїть на службі у прагнення смерті, оскільки задоволення розуміється З.Фрейдом саме як зняття напруги, вирішення проблемної ситуації, яка виступає як порушник внутрішнього миру, спокою та бездіяльності. Діяльність є лише феноменом на тлі бездіяльності й слугує засобом для досягнення кінцевого пасивного стану.

Пізнавши, Ж.Лакан звертає увагу на фрейдівську діалектику життя й смерті, акцентуючи, зокрема, на моменті відчуження, оскільки саме життя людини виявляється відчуженим, бо «завжди повертається до смерті» [1, с.332–333]. Людська пасивність постає у Жака Лакана як самовідчуження людського Я й прагнення до небуття, адже бажання «нічого» постає як одна із рис інстинкту смерті, – саме про це говориться у вислові апатичної особистості: «я нічого не хочу», що можна розуміти саме як «я хочу нічого», тобто небуття, смерті.

Послідовники З.Фрейда (К.Юнг, А.Адлер, К.Хорні, Е.Фром) не прийняли тлумачення людини як суго еротичної істоти, існування якої ґрунтовано на потязі до смерті і прагнули піднести роль людського Я (свідомості). Справді, стає неможливим говорити про людину в екзистенційному контексті, якщо визнати її залежність від неусвідомлених інстинктів. Проте, згадані вище спроби З.Фрейда переосмислити природу страху й пасивності на основі звернення до аналізу Я та його функцій виразно демонструють, що і сам засновник психоаналізу усвідомлював неабияку роль свідомості в існуванні людини.

Варто зауважити, що критики фрейдівського тлумачення людської сутності на основі несвідомих структур і прагнень часто упускали той факт, що Зигмунд Фрейд зовсім не заперечував того, що людина в будь-якому випадку здатна обирати й вирішувати, на чому ґрунтується й сама концепція психоаналітичної терапії – лікувальний

ефект відбувається в результаті усвідомлення й переосмислення пацієнтом власних витіснених переживань, можності поглянути в обличчя витісненим страхам, переведення їх із сфери несвідомого у власну свідомість. Сам механізм витіснення, при уважному погляді, виявляється ні чим іншим як втечею свідомості (Я) від реальності, а деякі автори прямо говорять про зв'язок фрейдівського та екзистенційного розуміння страху [6, с. 99].

Загалом, незважаючи на піднесення ролі несвідомих чинників активності й пасивності людини, на чому наголошують критики З.Фрейда, австрійським вченим було виявлено тісний зв'язок страху та процесів витіснення й самовідчуження із пасивністю людини. Бездіяльність людини сутнісно постає як прагнення людини уникнути не тільки неприємних переживань, а й загалом власного існування в світі. Страх постає в якості фундаментальної категорії, що зумовлює людську пасивність і природа страху зорієнтована в самій людській екзистенції, оскільки, як було показано, людина передусім страшилась свого буття в світі. Останні положення заслуговують на подальшу розробку, оскільки містять в собі важливі екзистенційні моменти.

Список використаних джерел

1. Лакан Ж. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа (1954/55) / Жак Лакан; пер с фр. А.Черноглазова. – М.: «Гнозис», «Логос», 1999. – 520 с.
2. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З.Фрейд. – М.: Наука, 1991. – 456 с. – (Серия «Классики науки»).
3. Фрейд З. Влечения и их судьба / Зигмунд Фрейд. – М.: «ЭКМО-ПРЕСС», 1999. – 432 с. (Серия «Антология мудрости»).
4. Фрейд З. Неудовлетворенность культурой / Зигмунд Фрейд // Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения. Тотем и табу. «Я» и «Оно». Неудовлетворенность культурой. – Харьков, Белгород, 2012. – С. 147–258.
5. Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения / Зигмунд Фрейд // Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения. Тотем и табу. «Я» и «Оно». Неудовлетворенность культурой. – Харьков, Белгород, 2012. – С. 5–84.
6. Chapman, Christopher N. Freud, Religion, and Anxiety / Christopher N. Chapman. – Published by Lulu.com, Morrisville, NC, 2007. – 109 p.
7. Chodorow, Nancy J. Freud on Woman / Nancy J. Chodorow // The Cambridge Companion to Freud. – New York, Cambridge University Press, 2006. – P.224–248.
8. Encyclopedia of Philosophy, vol. 3 (D–F) / [Editor in Chief Donald M. Borchert]. – 2nd edition. – New York, Thomson Gale, 2006. – 767 p.
9. The Cambridge Dictionary of Philosophy / [General editor Robert Audi]. – 2nd edition. – New York, Cambridge University Press, 1999. – 1001 p.

Снитко Д.Ю. Человеческая пассивность в психоанализе З.Фрейда

Рассматривается феномен человеческой бездеятельности в психоанализе З.Фрейда. Особенное внимание уделено основным причинам и экзистенциальным аспектам человеческой пассивности.

Ключевые слова: человек, активность, пассивность, страх, либидо, влечение к смерти.

Snit'ko, D.Yu. A Human Passivity in S. Freud's Psychoanalysis

The author considered a human inactivity in the psychoanalysis by S. Freud. Special attention concentrated on the causes and existential aspects of human passivity.

Key words: human, activity, passivity, anxiety, libido, attraction to death.